

2001.-С. 1426.

2. Капанадзе Л.А. Взаимодействие терминологической и общеупотребительной лексики // Развитие лексики современного русского языка. - М., 1965. - С. 86-103.

3. Мостовой Н.И. Детерминологизация в современном английском языке. - К., 1971.-23 с.

4. Общая терминология: Вопросы теории. - М., 1989. - 244 с.

5. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистики. - М., 1959. - С. 103-125.

6. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология. - М., 1961. - 154 с.

7. Толикина Е.Н. Термин в литературном языке // Нормы современного русского литературного употребления. - М.-Л.: Наука, 1966. - С. 43-65.

8. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. - М.: Наука, 1973.-280 с.

Summary

The article deals with questions of terms functioning in newspaper publicism. It is underlined that at present the terms usage in a figurative meaning is actualized which adds emotionality, expressiveness and figurativeness to a publicistic speech.

К.А.Качайло

канд. філолог, наук, доцент

КОНФІКСИ ВИ-...-ОК, НЕДО-...-ОК, ПО-..'-'ОК В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті досліджуються шляхи формування структури і розвиток семантики конфіксальних дериватів з афіксами ви-...-ок, недо-...-ок, по-...-ок протягом писемного періоду розвитку української мови.

Особливості структури та семантики словотворчих засобів мови, їх склад та специфіка функціонування постійно привертають увагу дослідників. Іменникові афікси були предметом вивчення у працях вітчизняних і зарубіжних лінгвістів. С.П.Бевзенко та С.П.Самійленко зробили опис історичного творення іменників; Ж.Ж.Варбот, Ю.С. Азарх, Л.Л.Гумецька та інші обстежили словотвірну систему українського (східнослов'янського) іменника на різних синхронічних зрізах; П.І.Білоусенко, В.В.Грещук, Й.П.Бурський, Н.О.Задорожня, Б.Ліндерт, А.В.Майборода, В.В.Німчук, І.С.Олійник відобразили у своїх працях історію формування окремих афіксів та розвиток їх словотвірних значень.

Протягом останніх десятиліть спостерігається поживлення інтересу

східнослов'янських мовознавців до конфіксів - розірваних (перерваних), двоелементних морфем, які діють у словотворчому акті комплексно, обрамляють твірну основу і мають цілісне словотвірне значення, яке формують їх складові частини. Конфіксацію як словотвірне явище, а також окремі види формантів у слов'янському мовознавстві описали А.А.Амінова, Л.В.Владимирова, Е.В.Казанська, В.М.Марков, Г.О.Ніколаєв, М.К.Пишкало, В.П.Старинін, С.Х.Чеменьова, П.П.Шуба та інші. С.В.Воропай вивчила систему конфіксального словотворення іменників у сучасній українській мові (2001), І.О.Іншакова простежила історію формування та розвиток словотвірних значень іменникових конфіксів з другою частиною *-ник* (1996), Л.М.Стовбур описала еволюцію підсистеми українського іменникового конфіксального словотворення, яке здійснюється за допомогою афіксів з матеріально не вираженим другим компонентом, протягом писемної історії української мови (2004).

На окрему увагу заслуговують конфіксальні морфеми з другим компонентом *-ок*. Зокрема, дана стаття репрезентує історію формування афіксів *ви-...-ок*, *недо-...ок*, *по-...-ок*, які продукують досить виразні в семантичному плані слова і мають давнє походження.

Конфікс *ви-'.-ок*. Перші іменники із елементами *ви-* та *-ок* у морфемній будові, за нашими матеріалами, фіксуються у джерелах XVI століття. Наприклад: *Обе(n) все тоє име(н)е мое Дедковцы, выселокъ Комаровку и состровъ Дрыгловъ собрубрь...* (1584 АЖ 138) „невелике селище, яке виникло внаслідок переселення людей з іншої місцевості або іншого населеного пункту, а також поселення людей на новому місці”; *выблядокъ свидительмь быть не можешь* (XVI МП 65) „дитина нечесно й незаконно народжена, через що не має права на спадок”. Похідне *выселокъ* утворилося від дієслова *выселити* за допомогою суфікса *-окъ*, про що свідчать семантичні зв'язки між цими словами. Проте пізніше у свідомості мовців сталася зміна мотиваційної співвіднесеності, унаслідок чого твірною основою почав сприйматися іменник *село*. Відбувся процес перерозкладу в структурі похідного, внаслідок якого виокремилася нова морфема конфікс *ви-...-ок*. Отже, перша частина описуваного складного афікса походить із дієслівного префікса *ви-*, що вживався для творення дієслів доконаного виду зі значенняхМ „довести дію до результату” типу: *виносити*, *вивести* і ін. Щодо іменника *выблядок*, то це від іменникового утворення. Мотивуючим словом виступає іменник *блядь* „дурисвіт, гульвіса”, яке у свою чергу походить від дієслова *блудити* „базікати або грішити, вступаючи у інтимні стосунки всупереч нормам моралі та божим заповідям” (Ф IV 143).

Деривати із конфіксом *ви-...-ок* означають щось (місце, предмет або істоту), яке є схожим на те, що названо твірною іменниковою основою, але не є ним цілком, тому що неповно виявляє властиві йому ознаки. Гадаємо, є правомірним визначення таких лексико-словотвірних груп іменників, які утворилися внаслідок конфіксації за допомогою *ви-...-ок*:

І. Назви місцевості, яка є подібною до тієї, що позначена твірною іменниковою основою: *вибалок* (Гр I 144) „відріг балки, невелика балка” або 46

„ямка, заглиблення на дорозі, вибите колесами, полозами або водою” (ТЛП 184), також *Вибалок* (СГУ 100) „назва правої притоки Берестової ріки”; *видолинок* (Гр I 158) „невелика і неглибока улуговина”; *виарок* (Гр I 202) „невеликий яр з пологими схилами”.

II. Найменування предметів, які містять деякі ознаки з тих, що притаманні названим мотивуючим словом: *вижолобок* (Ж 74) „пристрій для годівлі худоби, неглибокий жолоб” (*жолоб* „те ж, що і ясла”); *виріжок* (84) „частина чого-небудь, що видається наперед, виступ” (від *ріг* із чергуванням приголосних у корені [г] - [ж]); *вишкварок* (93) „дуже малий обсмажений шматок сала” (те ж, що і *шкварка*); *вибрудок* (ФП 33) „гуща, брудний осадок (*бруд* „грязь, грязюка”); *вибороздок* (О I 96) „остання скиба під час оранки в розгін” (*борозда* „слід, який лишається на землі після оранки”); *винорок* (ДзПА 254) „джерело, потік води, що утворюється внаслідок виходу підземних вод на поверхню землі або у колодязь” (*нора* „джерело”).

III. Назви істот, які мають певні якості, що притаманні особам, названим твірною основою: крім описаного вище *выблядокъ*, фіксується *випанок* (УРС/ 1926 93) „той, що хоче виділитися серед загалу, показати свою зверхність і перевагу у чомусь, хоча насправді їх не має” (*пан* „особа багата, освічена або та, що займає певне місце у державі відносно свого соціального статусу”).

Одиничним прикладом представлено найменування предмета, що є результатом дій, виконаних іншим предметом, який названий твірною основою: *вигніток* (Д 37) „вичавки з винограду, з конопляного сім'я - макуха або щось інше, що побувало під гнітом” (*гніт* „тягар”).

Іменники, які утворилися за допомогою конфікса *ви-...-ок* називають переважно місця та предмети, які чимось схожі на позначені твірною основою. У обстежених джерелах наявні лише два деривати, які є найменуваннями осіб: *випанок* та *выблядокъ*. Вони містять у собі оцінне значення й часто вживаються як лайливі слова. Кілька похідних слів є полімотивованими, бо можуть встановлювати семантичні зв'язки і з іменниками у називному відмінку, і з префіксальними дієсловами. Наприклад: *выселок* - від *село* та *выселити*; *вишкварок* - від *шквара* та *вишкварити*; *вигніток* - від *гніт* та *вигнітити*. У процесі творення дериватів відбулися також деякі морфонологічні зміни на стику морфем: а) чергування приголосних [г] - [ж] та [д] - [д'] \ *ріг* - *виріжок*, *блядь* - *выблядокъ*; б) усічення твірної основи: *балка*— *вибалок*.

Таким чином, формування у XVI столітті нової переривчастої морфеми *ви-...-ок* послужило поштовхом до виникнення цілого ряду похідних із певною семантикою. Описані конфіксальні структури широко вживаються у південно-східних діалектах української мови.

Конфікс недо-...-ок. У XVI столітті, напевно, почав формуватися український конфікс *недо-...-ок*. Про це свідчить наявність у писемних пам'ятках цього періоду іменників, у морфемній будові яких вичленовуються елементи *недо-* та *-ок*. Наприклад: *Трой луки Черкаськіє, недомірки въ колцахъ* (1589 Ср II 375) „те, що не відповідає звичайній мірі, менше за міру”. У джерелах української мови XVIII століття широко вживається дериват із *недо-*

...-ок, який називає істоту: *священникъ Кондрать сталь уніятоть, ... православньшь великіє ругателства ділаль, как то: зваль недовірками. геретиками* (1768 АрхЮЗР 1/III 381) „той, хто відступився від православної церкви або людина іншої віри”. Початкова частина конфікса походить із префікса *недо-*, який вносить у похідне слово значення неповноти вияву предметності, стану або якості, наприклад: *недоумініє* (XII Ср 377); *недокърмка* (XIII Ср 374); *недомысль* (375) і под.

Похідні слова *недомірок* та *недовірок* можуть мотивуватися як іменниками *міра* та *віра*, так і дієсловами *мірити*, *вірити*, що дозволяє констатувати дію конфіксального способу творення іменників. Мотиваційна співвіднесеність розглядуваних структур виключає зв'язок із префіксальними дієсловами, який притаманний утворенням *недоносок* (від *недоносити*) та *недопиток* (від *недопити*). На ґрунті поєднання значення конфікса та семантичних ознак твірних основ формується загальне словотвірне значення типу. Похідні із *недо-...-ок* називають „предмет або істоту, яким бракує того, що названо твірною основою”.

З часом з'явився цілий ряд новотворів, у структурі яких виокремлюється конфікс *недо-...-ок*, їх можна об'єднати у такі лексико-словотвірні групи:

I. Найменування осіб, яким бракує того, що названо твірною іменниковою основою: *недоумокъ* (1861 Закр 413) „незрілий розумом, дурнуватий” *недоляшок* (413) „полячений українець”; *недолюдок* (413) „той, хто не заслуговує на звання людини або злий, як звір, чоловік”; *недоліток* (Гр II 544) „той, хто не досяг повноліття”; *недопанок* (545) „той, що поводить себе як пан або вдає із себе пана, а насправді не є ним”; *недосилок* (Д 176) „той, що не має сили, слабкий”.

II. Назви предметів, які мають лише деякі ознаки чи властивості того, що названо твірною іменниковою основою: *недошубокъ* (Павл 557) „верхній одяг з низькою якістю хутра або полушубок”; *недоуздок* (Ж 509) „оброть - вуздечка без вудил і залізних мундштуків, які вставляють у рот коневі, для прив'язування у хліві”.

Як свідчать матеріали, серед новотворів переважають назви істот. Дериват *недомірок* може вживатися на сьогодні і як назва предмета („щось менше від загальноприйнятої міри”), і як назва істоти („риба, менша за середню величину” (Гр II 545) або „людина, яка на зріст менша від загальноприйнятої норми”).

Описаний словотвірний тип є малопродуктивним. Конфікс *недо-...-ок*, який сформувався у XVI столітті, й до тепер бере участь у словотворенні іменників говіркового мовлення, менш активно - у літературній мові.

Конфікс *по-'.-ок*. Елементи *по-* та *-ок* виокремлюються в похідних іменниках ще у XIV-XV століттях. Наприклад: *П[и]сн в Луцку, в понедічок сопогле Петрова дн* ” (1396 ССУМ II 192) „день тижня, що приходить після неділі”; *паки же ... даємо ... тому господину отцу владице ... село наше Бусчу ... зь гаями, ловами и зо всякими пожытками* (1322 АрхЮЗР 1/VI 2-3) „майно, нажите добро (збіжжя)”: *а тыи роботы и дани и поплатки имаеть робити и давати къ нашей потребизні* (1408 ССУМ II 195) „грошова данина, грошовий 48

податок” (Ітать „частина, платня”); *всей волости зачіско і держание ... г(е)дрю коро(л) влодиславу пол(с)кому и его поел ід ком присудили (1404 Р 70)* „наступник, послідовник” (слідь „знак, що залишився після чого-небудь”); *поередки оу такий тадынки с нами хотіли бы были оустоупити (1447 ССУМ VI 206)* „посередник” (сріда „середина, посередництво”).

Формант *по-...-ок* відрізняється від інших тим, що його „перший елемент не має у словотвірній системі цієї частини мови відповідного самостійно функціонуючого афікса, а пов'язується безпосередньо з прийменником, який входить до складу генетично базової для конфікса прийменниково-іменної сполуки” [2, 51]. Отже, препозитивний елемент описуваного форманта походить із прийменника *по*, який у староукраїнській мові виражав часові відношення: (*да(л) за себі пороукоу лаврина по ко(л)коу диєи матєи заплатіть миколаєви пенєзи (XV ССУМ II 155)* „після скількох днів”; *А по семь ненадобе вступоватись ни детемь моимь, ни внучатомь (1322 АрхЮЗР 1/VI 3)* „по цьому, після цього”), а також - просторові відношення (*по всемь городамь и погостомь и по свободамь (3)* „по чому, у чім”) та вживався на позначення мети (для чого). За допомогою суфіксації таких прийменниково-відмінкових форм і творилися структури *понеділок, послідок* і под. З часом у свідомості мовців ці деривати почали співвідноситися не тільки із іменником з прийменником, а й з іменником у називному відмінку. Внаслідок чого яскраво став простежуватись у морфемній будові подібних утворень новий двоелементний формант *по-...-ок*.

Під час формування описуваного конфікса складалося й загальне словотворче значення типу, яке полягає в називанні „того, що у часовому відношенні відбувається після того, що позначає твірна основа” та „того, що у просторі займає певне положення відносно того, що називає твірна основа”.

Протягом наступних століть були сформовані такі лексико-словотвірні групи похідних із конфіксом *по-...-ок*:

I. Найменування того, що за часовими відношеннями відбувається після того, що названо твірною основою. Наприклад: крім *понеділок, поголосоқ* (1595 СР 115) „відлуння, ехо”; *політок* (Ж 690) „річне коло деревини, яке утворюється після кожного року або врожай з поля за одне літо”; *поярок* (СУМ VII 494) „шерсть від першої стрижки молодої вівці, народженої весною” (*по ярі* „після весни”); *поднівок* (О II 94) „площа землі, яку можна зорати за день”.

II. 1. Назви того, що за просторовими відношеннями має розташовуватися біля того, що названо твірною основою: *посторонокь* (1575 АрхЮЗР 1/1 55) „міцний ремінь або мотузок, що з'єднує в упряжці шлею чи хомут з орчиком”; *поножокь* (XVII БерЛекс 85) „наголінник, частина доспихів, якими покривались ноги нижче колін”; *пожилок* (Павл 797) „маленьке відгалуження від основної жили”; *поденок* (Ж 675) „підстилка під стіг чи оборіг, щоб снопи або сіно не гнили від землі” (від ім. *дно*); *покоренок* (685) „частина стовбура дерева біля кореня”; *подолок* (Гр III 244) „нижня частина запаски, даху, снопа від перевесла вниз” (*дол* „низ”); *поземок* (СУМ VI 812) „низовий вітер узимку, а також сніг, який переноситься таким вітром”; *поличок* (О II 105) „шока” (*лице* „обличчя”).

II. 2. Найменування того, що знаходиться у або на тому, що називає

твірна основа: *подворокъ* (XVI ІКІС) „садиба, дім з дворовими прибудовами”; *порядокъ* (1720 ЛВсл 72) „військовий спосіб розташування козаків”; *поплісок* (Гр III 332) „вид великої калюжі, що залишилася після дощу або повені на місці покритому травою” (*плісо, плесо* „вільна від заростей, відносно глибока спокійна ділянка якоїсь водойми”); *поплаток* (НП 32) „птах волове око, тріскопліт, тріщу” (*плот, тіт* „тин, огорожа зі спеціальних тоненьких гілочок”).

Одиничним прикладом представлена назва з кількісним значенням: *поєдинок* (СлЛекс 485) „хазяїн, що має лише одну пару волів”. Пор. *поєдинокъ* (1659 Гал 121) „двобій, під час якого суперники поставали один проти одного”.

Отже, конфікс *по-...-ок* увійшов до складу дериваційних одиниць української мови у XIV-XV століттях. Зібрані матеріали свідчать, що у писемних пам’ятках зафіксована невелика кількість таких похідних, однак вони відзначаються широким колом словотвірних значень.

Таким чином, конфіксальні морфеми *ви-...-ок, недо-...-ок, по-...-ок* займають чітко визначене місце у афіксальній словотвірній системі української мови. Виконуючи свої функції поряд із іншими двоелементними формантами, вони не дублюють дериваційні засоби, а збагачують їх систему.

Список скорочень джерел

- АЖ Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582-1588 рр.). Підгот. до вид. М.К.Бойчук. -К., 1965. - 190 с. Архив
- АрхЮЗР Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею по
- БерЛекс разбору древних актов. - К., 1859-1914.-Ч. 1-8. Лексикон словенороський Памви Беринди. Надр, з вид. 1627 р. фотомеханічним способом. Підгот. тексту і вступ, стаття В.В.Шмчука.-К., 1961.-272 с. Галятовський Іоанікій. Ключ Розуміння. Підг. до вид. І.П.Чепіга. - К., 1985. - 444 с.
- Гал
- Гр Словарь української мови. Збрала редакція журналу „Киевская старина”. Упорядкував з дод. власного матеріалу Б.Грінченко. - Т. 1-4.-К., 1907-1909.
- Д Дубровський В. Словник українсько-московський. 5 вид. - К., без року. - 361 с.
- ДзПА Дзензелівський І.О. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови. - К., 1984. - 308 с. Желеховский Е. Малорусско-німецкий словарь. - Т.1-2. - Львів, 1886.- 1117 с.
- Ж Закревскій Н.В. Старосвѣтскш бандуриста. Словарь малороссійскіхъ ідіомовъ. - М., 1861. - С. 247-628.
- Закр Індекс картотеки словника української мови XVI - першої половини XVII ст. Зберігається в інституті українознавства ім. І.Крип’якевича АН України в м. Львові.
- ІКІС Величко Самійло. Сказаніє о войнѣ козацкой з поляками. - К., 1926.-269 с.
- ЛВел

МП	Собрание малороссийских прав. 1807 год. Отв. ред. Б.М.Бабий, А.Н.Мироненко. - К., 1993. - 368 с.
НП	Шарлемань М. Словник зоологічної номенклатури. Назви птахів. - К., 1927.
О	Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Ч. 1-2. К., 1984.
Павл	Павловскій А. Грамматика малоросійскаго нар ^ч ія. Краткій малоросійській словарь. - СПб, 1818. - 114 с.
Р	Розов В. Українські грамоти. Т.1. (XIV - перша половина XI вв.).-К, 1928.
СГУ	Словник гідронімів України. Гол. ред. К.К.Цілуйко. - К., 1979. - 780 с.
СлЛекс	Лексикон латинський С.Славинецького. Лексикон словено-латинський С.Славинецького та А.Корецького-Сатановського. Підгот. до вид. В.В.Німчук. - К., 1973. - 541 с.
Ср	Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. Т. 1-3.-СПб, 1893-1912.
СР	Селянський рух на Україні 1569-1647 рр. Збірник документів і матеріалів. - К., 1993. - 534 с.
ССУМ	Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. Т. 1-2. - К., 1977- 1978.- 630 с., 591 с.
СУМ	Словник української мови. Т. 1-11. - К., 1970-1980.
ТЛП	Никончук М.В., Никончук О.М. Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов. - К., 1990.-291 с.
УРС/1926	Українсько-російський словник. А.Ніковський. - К., 1926. - 864 с.
ФП	Словник живої народної, письменної і актової мови руських югівщан Російської і Австро-Венгерської Цесарії. Сост. Фортунат Пискунов. Изд. 2-е испр. и знач, пополн. - К., 1882. - 309 с.

Список використаної літератури

1. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / За ред. О.С.Мельничука. - К.: Наук, думка, 1966. -С. 125-174.
2. Пышкало Н.К. Некоторые особенности семантики конфикса (на материале дистантных конфиксов имен существительных) // Веснік Беларускага ун-та. - Сер. IV. - №2. - Мінск, 1977. - С. 48-52.

Summary

The article is dedicated to the ways of formation of structure and development of confixal derivatives with affixes ви-...-ок, недо-...-ок, по-...-ок in the course of the riling period of the Ukrainian language development.